

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 688-710.

Geliş Tarihi-Received: 02.04.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 19.04.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1463796

Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Birleşik Çekimli Yapıların Anlamsal Değeri

The Semantic Value of Combined Conjugation Structures in Omer Seyfettin Stories

Sena YİĞİT*

Mediha MANGIR**

Öz

Dilin biçim katmanına yönelik çalışmalar uzun bir süre araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Biçim birimler yapısal açıdan incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ancak dilin içerik ve kullanım katmanına yönelik çalışmalar son dönemde artmıştır. Kip üzerine yapılan araştırmalar da anlam bilim çalışmalarıyla birlikte farklı bir yöne evrilmiş ve çeşitlenmiş, kip ve kiplik kavramlarının anlamsal bir kategori olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Fiil çekiminde kipin yanı sıra zaman ve görünüş de farklı anlam kategorileridir. Yani bildirme ve tasarlama kipleri olarak bilinen ekler ne sadece zamanı ne de sadece kip anlam değerlerini işaretlerler. Zaman ekleri de kipsel anlam ifade edebilir ya da görünüş açısından farklı anlamların değerlerini işaretleyebilirler. Türkçedeki birleşik çekimli yapılar da anlam bilimi incelemelerinde yerini almaktadır. Ancak kiplerin tek başına birleşik çekimli yapıların tüm anlam değerlerini kapsayamadığı görülür. Bu çalışmanın amacı birleşik çekimli yapıların anlamsal değerini kurgusal bir metin üzerinden ortaya koymaktır. Çalışmaya malzeme olarak Ömer Seyfettin'in belirli hikâyeleri seçilmiş, hikâyelerdeki birleşik çekimli yapılar nicelik olarak ele alınmış anlamsal açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik çekimli yapılar, Ömer Seyfettin, anlambilim, Türkçe öğretimi.

Abstract

Studies of the form layer of the language have long been the focus of attention of researchers. Morphemes have been examined and evaluated from a structural point of view. However, on the content and usage layer of the language have increased in the recent period. Research on mode has also evolved and diversified in a different direction with semantics studies, and it has been determined that the mode and modality are evaluated as a semantic category. In a verb conjugation, tense and aspect are also different categories of meaning. So the affirmatives known as bildirme and tasarlama modes do not just mark time, nor just the mode meaning values. Tense markers can also have a mode meaning, or these verb conjugations can mark different

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, e-posta: uzayboslugu9992@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2551-2099.

** Doç. Dr., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, e-posta: mediha.mangir@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9455-7042.

values in terms of aspect. In Turkish that called combined conjugation structures take their place in the study of semantics. However, it is seen that mode alone can not involve all the meaning of combined conjugation structures. The aim of this study is to reveal semantic value of "birleşik çekimli yapılar" through a fictional text. As a material for the study, certain stories of Omer Seyfettin were selected, combined conjugation structures in the stories were considered quantitatively and evaluated semantically.

Keyword: Combined conjugation structures, Omer Seyfettin, semantics, Turkish education.

1. Giriş

Dil incelenmelerinde geleneksel dil bilgisinin dilin biçim yönünü daha çok ele alınmasına karşın dil biliminin betimsel bakışı, dil çalışmalarında anlamın da öne çıkarılmasına neden olmuştur.

Semantik, net bir şekilde tanımlanmış bir dil bilim alanı değildir. Semantik, dilin kullanım tecrübelerinin çeşitliliğiyle, dilsel olan veya olmayan bağlarla, konuşmaya katılan kişilerle, bu kişilerin bilgi ve tecrübeleriyle ve belli bir dil kesitinin uygun ve yerinde olduğu şartlarla olan ilişkilerinin incelendiği çalışma ve araştırmaların bütünü şeklinde tanımlanabilir (Palmer, 2020, s. 229-230).

Dildeki birimlerin anlamlandırılması, yüzey yapı unsurları ses, biçim ve söz dizimi işaretleyicilerinden hareketle derin yapıdaki soyut düzlemi yani anlamı ortaya çıkarmakla mümkündür. Fakat, bir sonuç olan yüzey yapıdan, başlangıç konumundaki derin yapıyı tamamen gösterebilmesini beklememek gerekir (Demirci, 2010, s. 297). Türkçede fiillerin birleşik çekimli yapıları, gramer kitaplarında daha çok görevli biçim birimlerin bir araya gelme olasılıklarını şeklen göstermeye ve örneklendirmeye yönelik biçimde anlatılmıştır. Bir başka ifadeyle fiillerin birleşik çekimleri yüzey yapıları üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak son dönemde fiillerin birleşik çekimleri kip ve kiplik konusuyla ilişkilendirilmiş ve anlam biliminin bakış açısı ön plana çıkmıştır.

Muharrem Ergin (1993)'e göre bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda ve şart şeklinde ortaya çıktığını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekimin iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden oluştuğunu belirten Ergin, bu çekimli fiillerin farklı şekil ve zamanları karşılayarak birleştiklerini ifade eder. Ancak bu birleşimde fiillerden biri hem kökü hem de şekil ve zaman eki ile diğeri ise sadece şekil ve zaman eki ile yerini alır. M. Ergin'in burada sadece şekil ve zaman eki ile katıldığını belirttiği fiil, isim fiili, yani ek-fiildir. Başka bir ifadeyle birleşik çekimde bir fiilin arka arkaya iki çekim kalıbına döküldüğünü ek fiilin kökünün düştüğü ve ekin ise asıl fiile gelerek birleşik çekimi oluşturduğunu söyler. Buna göre birleşik çekimler hikâye, rivayet ve şart biçimlerinde görülür. Birleşik çekimde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra geldiği için şimdiki zamanın hikâyesi, gelecek zamanın rivayeti, geniş zamanın şartı gibi bir betimleme söz konusudur (s. 302).

Birleşik çekimin hikâye şekli, birinci fiile gelen çekim ekinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda meydana gelmesini ifade eder. Bu çekim konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri anlatmak için kullanıldığı fiil şeklidir (Ergin, 2013, s. 322). Bu yapılar geniş zamanın hikâyesi $-(A)rdı/ -(x)rdX$, şimdiki zamanın hikâyesi $-(X)yordu$, görülen geçmiş zamanın hikâyesi $-(DX)ydX$, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi $-(mX)ştX$, gelecek zamanın hikâyesi $-(Y)AcAktI$, şartın hikâyesi $-(sA(y)dI)$, istek şeklinin hikâyesi $-(y)A(y)dI$, gereklilik şeklinin hikâyesi $-(mAllydI)$ biçimindedirler. Emir dışındaki bütün eklerin hikâye şekli vardır (Ergin, 2013, s. 322-323; Korkmaz, 2014, s. 645-661).

Rivayet birleşik çekimleri, birinci fiil çekim eklerine *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılan birleşik çekimlerdir. Bu çekim *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş

zamanı ile yapılır ancak *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı burada zaman ifade etmez. *İ-*miş (-miş) şeklinin görevi zaman bildirmek değil, nakil, anlatma, sonradan farkına varmadır (Ergin, 2013, s. 325). Rivayet şeklinin yapıları geniş zamanın rivayeti (-Armlş/ -Xrmlş), şimdiki zamanın rivayeti (-X)yormuş), öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti (-mXşmXş), gelecek zamanın rivayeti (-y)AcAkmlş), şart şeklinin rivayeti (-sAymİş), istek şeklinin rivayeti (-y)Aymİş), gereklilik şeklinin rivayeti (-mAllymİş) biçimindedirler (Ergin, 2013, s. 325-325; Korkmaz, 2014, s. 662-671).

Birleşik çekimde ikinci ek olan şart eki birinci fiil eklerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder. Bu ek birinci fiil çekim eklerine *i-* yardımcı fiilinin şart şeklini getirerek yapılır (Ergin, 2013, s. 325). Bu birleşik çekimler de geniş zamanın şartı (-ArsA/ -(X)rsA), şimdiki zamanın şartı (-X)yorsa), görülen geçmiş zamanın şartı (-DIysA), öğrenilen geçmiş zamanın şartı (-mXşsA), gelecek zamanın şartı (-y)AcAksA), gereklilik şeklinin şartı (-mAllysA) biçimindedirler (Ergin, 2013, s. 325-326; Korkmaz, 2014, s. 671-680).

Katmerli birleşik çekim birinci fiil çekim ekine *i-* fiilinin iki şeklinin arka arkaya getirilmesi ile ortaya çıkan yapılarıdır. Katmerli çekimin hikâye ve birleşik şekli yok, sadece şart şekli vardır (Ergin, 2013, s. 328). Bunlar geniş zaman hikâyesinin şartı (-ArDIysA), şimdiki zaman hikâyesinin şartı (-X)yorduysa), görülen geçmiş zaman hikâyesinin şartı (-DXyDXysA), öğrenilen geçmiş zaman hikâyesinin şartı (-mXştXysA), gelecek zaman hikâyesinin şartı (-y)AçAktlysA), gereklilik hikâyesinin şartı (-mAlldIysA), geniş zaman rivayetinin şartı (-ArmlşsA/ -(X)rmXşsA), şimdiki zaman rivayetinin şartı (-X)yormuşsa), öğrenilen geçmiş zaman rivayetinin şartı (-mXşmXşsA), gelecek zaman rivayetinin şartı (-AcAkmlşsA), gereklilik rivayetinin şartı (-mAllymİşsA) şeklindedirler (Ergin, 2013, s. 328-329; Korkmaz, 2014, s. 681-682).

Zeynep Korkmaz (2014) birleşik çekimli yapıları ek-fiil başlığı altında ele alır. Ek fiilin görevi, isim soylu kelimeleri yüklem durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmaktır. Z. Korkmaz, çekimli fiillerin taşıdıkları kip sayısına göre basit kipli-zamanlı fiiller ve birleşik kipli-zamanlı fiiller olmak üzere başlıca iki gruba ayırır. Basit kipli fiillerin de yapılarında şekil ve zaman kavramı taşıyan tek kip bulunan fiiller olduğunu birleşik kipli fiillerde ise birden fazla kip eki bulunduğunu ifade eder. Bunların genellikle iki kipten oluştuğunu, üç kipte görünen katmerli birleşik zamanlı fiillerin de çok seyrek olduğunu dile getiren Korkmaz'a göre birleşik kipli fiillerin olumlu ya da olumsuz bir esas fiilin genellikle yalnız kip eki almış ve çekime girmemiş olan biçimi, *i-* ek-fiilinin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşur (s. 620-644). Zeynep Korkmaz (2014), birleşik çekimli yapıları tasnif açısından M. Ergin ile paralel doğrultuda bir çalışma ortaya koyar. Bu yapıların karşıladıkları anlamlar üzerinde durulmadığı gözlemlenir (s. 645-682).

Tahsin Banguoğlu (2011) birleşik çekimli biçim birimlerine, kip başlığı altında geçmiş, dolaylı geçmiş, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek, dilek şart, istek, gereklilik ve buyuru kipleri içerisinde yer vermiştir. Burada da anlam açısından bir değerlendirme yapılmadığı görülür (s. 457-473).

Gürer Gülsevin (2000), gramer kitaplarında yer alan birleşik çekimli yapıların Türkçe derslerinin mantığını zorladığını ifade eder ve birleşik zaman başlığının düzeltilmesi gerektiğini söyler. Çünkü herhangi bir fiil birden çok zamanda gerçekleşemez. Birleşik kipli yapılarda fiile gelen ilk ek asıl zaman, ikinci ek ise kip fonksiyonu taşır. Örneğin, -(y)AcAktI biçim birimi gelecek zamanın hikâyesi olarak adlandırılır ancak "Geçen hafta yapacaktım" ifadesinde gerçekleşmemiş niyet anlamı vardır. Bu yüzden bu yapıların anlamdan hareketle adlandırılması gerektiği belirtilir. Bu minvalde Gülsevin, Türkçedeki -ArdI yapısını İngilizcedeki *used to* yapısını ile karşılaştırır ve -ArdI yapısının geniş zamanın hikâyesi adlandırması dolayısıyla *used to* gibi bir yapının Türkçede yok gibi görüldüğüne değinir (s. 216-223). Türkçedeki geniş zaman, gelecek ve şimdiki zaman gibi

bir zamansal süreci işaretlemeyiz. Bu ek geçmişte olan, şimdi olmakta olan ve gelecekte de olacak olan olaylara gönderimde bulunur. Yani bütün zamanlara gönderimde bulunabilmesi, onun bu üç zamanın hiçbirine doğrudan gönderimde bulunmadığını gösterir. Örneklere bakıldığında -ArdI ekiyle yapılan işin/eylemin zaman belirtmediği; ekin alışkanlığı, yeteneği, yeterliliği vb. aktardığı görülür (Uzun, 2004, s. 161). Kısacası hem ana dilde çıkan zorlukları hem de yabancılara dil öğretirken yanlışlıkları ortadan kaldırmak için, Türkiye Türkçesinde birleşik fiil, zaman ve kip yapıları yeniden incelenmelidir (Gülsevin, 2000, s. 223).

Hatice Şahin (2003) de bazı birleşik çekimli yapıları anlam çeşitlilikleri açısından inceler. Çalışmaya göre -DI eki her zaman çekimli fiili geçmiş zamana götürür. Zaman kavramı veren eklerle kullanıldığında çekimli fiil geçmiş zamandadır. Zaman kavramı vermeyen eklerle kullanıldığında fiilin zamanı basit çekim ekinin aktardığı zamandır. Gelecek zaman ve tasarlama kipleriyle -DI ekinin oluşturduğu birçok yapı, kullanıldığı diğer unsurlara bağlı olarak olumlu yapıda olumsuz anlam aktarırlar. Şahin ayrıca birleşik çekimli fiillerin, basit çekimli fiillerde de olduğu gibi anlam açısından alay, küçümseme, tehdit, pişmanlık vb. duyguları da ifade ettiğini ve tasarlama kiplerinin de zaman kavramı taşımadıklarına ilişkin genel yargıya rağmen bu eklerde ileriye yönelik bir zaman kavramı sezildiğini söyler. Zaman bildirmeyen tasarlama kiplerinden gereklilik kipiyle -sA şart eki birlikte kullanıldığında (-mAllySA) gelecekle ilgili bir zaman kavramı verdiğini, başka bir deyişle zaman kavramı taşımayan iki ek, fiile ilk gelen tasarlama kipi eki nedeniyle dolaylı bir zaman kavramını yapıya aktardığını belirtir. Tasarlama kiplerindeki zamansızlık durumu hikâye ve rivayet çekimlerinde ortadan kalkar ve fiil bu çekimlerde geçmiş zamana bağlanır. Yani istek, dilek, gereklilik; basit çekimde geleceğe yönelik bir tasarımı anlatırken birleşik çekimde genel olarak geçmiş zamandaki bir tasarımı anlatır (s. 166-167).

1.1. Zaman

Evrende zaman sonsuzdur. Her ne kadar felsefi ve fiziki açıdan zaman anlaşılma ve çözümlenmeye çalışılsa da zamanın algılanması ve anlatılması oldukça zor bir meseledir. Felsefenin zaman kavramına bakışı ve yorumu, onun hayatla ilgisine göredir. Zaman felsefi ve fiziki bir konu olmakla birlikte büyük ölçüde dil bilgisi içinde de değerlendirilir. (Akçataş, 2005, s. 3; Demirci, 2017, s. 147). Çünkü dil, düşünce biçiminin ifadesidir ve zamanı düşünce boyutunda işleyip iletişim boyutuna taşıyarak aktarır. Zaman ekleri, kelimeler, kelime grupları, ögeler, cümleler, metin de dilin zaman bilgisini aktaran araçlardır (Akçataş, 2005, s. 3-4).

TDK'ye göre zaman 'Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre; hengâm, vakittir.' Bu tanım zamanın işleyiş biçiminin dile dökülmüş halidir. Buna benzer olarak Fuat Bozkurt (1995), zamanın belleğimizin yarattığı, başı ve sonu olmayan soyut bir süre olduğunu söyler ve dil bilgisindeki zamanın ise, eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını bildiren soyut süre kavramı olarak değerlendirir. Ayrıca dil bilgisi açısından zamanın, insanoğlunun olayın gerçekleşme sürecini algılama ve yansıtma biçimi olduğunu belirten Bozkurt, zamanların dilden dile değiştiğini de ifade eder (s. 62, 204).

Ahmet Benzer (2012) de iki tür zamandan söz eder. Bunlardan birincisi, başlangıcı ve sonu belirsiz ve herhangi bir ayrıma ya da sınırlamaya tabi olmayan yaşanan gerçek zaman (time)'dir. Durmadan akıp giden bu zamanda her hangi bir bölümleme söz konusu değildir. İkincisi ise fiil zamanı (tense) olarak adlandırılan yani gerçek zamanın insan zihninde oluşumunun dile yansıtılması sonucu ortaya çıkan dil bilgisi sınıflamasıdır. Günümüzde gerek saat gerek takvim ile algılanan bu zaman dilimi belli standarda girmiş kendi içinde çeşitli bölümlemelere ayrılmıştır (s. 9-10).

Gerçek zaman ile dil bilgisel zaman arasındaki farka değinen bir tanımı da Ahmet Aydemir (2019, s. 7) yapar. Ona göre, fiziksel anlamda zaman akıp giden bir süreçtir. Dil bilgisel anlamda zaman ise “gönderimsel bir kategori” olarak durumları, oluşları, hareketleri, olguları, kısaca olayları zaman içerisinde belirlemeyi, yani onları zaman çizgisinde sınırlandırmayı ifade eden kavramdır.

Türkçede zaman, İngilizcedeki gibi time (zaman) ve tense (fiil zamanı) olarak ayrılmaya da zamanı işaretleyen ekler, kelimeler, kelime grupları, ögeler vs. dil bilgisinde yer edinmişlerdir. Bu yüzden Türkçedeki zaman biçim birimleri ve bu biçim birimlerin işaretledikleri zaman derinlikleri Türk dil mantığı ve felsefesine göre incelenmeli, açığa çıkarılmalıdır.

1.2. Görünüş ve Birleşik Çekimli Yapılar

Aspect terimi Türkiye Türkçesinde görünüş olarak geçer. Batılı araştırmacılar bu kavramı Aspect1 ve Aspect2 olarak ayırırken bu terim, Türkçede kılınış ve görünüş olarak adlandırılır. Türkçede görünüş ve kılınış çalışmalarında bir kavram karmaşası gözlenir. Batıda görünüş kavramı, kılınışı da kapsayacak biçimde incelenmiştir (Alan, 2020, s. 35).

Comire (1976, s. 3)'ye göre görünüş zamansal bir unsur değil bir durumun kendi iç zamansal bileşenleri noktasında farklı açılardan gözlemlenebilmesidir. Yani belirli bir gerçek zamanla bağlantılı olmaksızın, bir vakanın gerçek zamanda nasıl gerçekleştiğini ifade eden bir kavramdır (s. 3).

T. Banguoğlu (2011), fiil çatısından hareketle görünüşü tanımlar. Ona göre eylem tabanının fiil çekiminden önce aldığı değişik şekillerin her birine görünüş denir. Bu şekiller altı gruba ayrılır: *yalın görünüş*, *geç-*; *olumsuz görünüş*, *geç-me-*; *edilgen görünüş*, *geç-il-*; *dönüşlü görünüş* *geç-in-*, *karşılıklı görünüş* *geç-iş-*, *ettirgen görünüş* *geç-tir-*'dir (s. 411).

Agop Dilaçar (1974) görünüşü, çekimli fiilin çekimlendiği kelimeye süreç bakımından konuşucuya ait özel bir başkalaşım geçirmesi olarak tanımlar. Görünüş öznel ve fiilin kendisinde değil, çekim eklerinde bulunan bir iç anlamdır. Fiilin ifade ettiği anlam ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar bunlara dâhil değildir. Başka bir açıklama ile fiil çekiminde konuşmacının, çekim eklerinin kabul edilen anlamlarının yanı sıra, bu çekime fiil masterlarında da bulunmayan farklı anlamlar yüklemesidir (161-162).

Lars Johanson'un 1971 yılında çıkan *Aspekt im Türkischen* adlı kitabı, Türkçedeki görünüş sistemini açıklayan bir eserdir. Çevirisini Nurettin Demir'in yaptığı *Türkçede Görünüş* adlı eserde Johanson, yerli veya yabancı Türkologların Türkçede görünüş konusunu ihmal ettiklerini veya bu konu da sessiz kaldıklarını söyler¹. L. Johanson yaptığı çalışmada ise Türkçedeki fiil çekim eklerinden hareketle görünüş yapısının nasıl bulunduğunu açıklar. Günümüzde de Türk araştırmacılar Türkçedeki görünüş kavramı üzerine çalışmalarını sürdürmektedirler.

Ahmet Aydemir (2016), *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı eserinde görünüş yapısını *temel cümlelerde zaman ve görünüş* $(-(X)r, -(X)yor, -mAktA[dİr], -DX, -mXş, -(y)AcAk, -(X)yordu, -(X)rdX, -mAKtyAdI, -mXştX, -DXydX, -(y)AcAktX)$, *zarf fiil cümlelerinde zaman ve görünüş* $(-(y)Xp, -(y)XncA, -(y)ArAk, -(y)A... -(y)A, -(X)rken, -DXkçA, -DXKtAn$ sonra, $-mXşken, -mAdAn$ önce, $-(y)AII, -(X)r... -maz)$, *sıfat fiil cümlelerinde zaman ve görünüş* $(-(y)An, -mXş, -(y)AcAk, -(X)r, -DXk, -DXğX, -(y)AcAğI)$, *isim fiil cümlelerinde zaman ve görünüş* $(-DXk, -(y)AcAk)$ olmak üzere dört başlık altında inceler.

¹Ayrıntılı bilgi için bk. Johanson Lars, (2016). *Türkçede Görünüş Sistemi* (Nurettin Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Ahmet Benzer (2012) görünüşü, *dil bilgisine dayalı görünüş, sözlüğe dayalı görünüş ve aşamalı görünüş* olarak üçe ayırır. Biçime dayalı bir dil olan Türkçe, bünyesindeki birçok zaman eki ile dil bilgisine dayalı görünüşü kolaylıkla yansıtabilmektedir. “Dil bilgisine dayalı görünüşü karar vermede yüklemeye gerek zarf, gerek edat, gerekse sıfatların etkisi olsa da en önemli unsur fiile eklenen eklerdir.” (s. 42,57). Sözlüğe dayalı görünüş ise zaman eklerinin cümle içindeki zarfın, edatın yanında çok az etkisi olmasıdır. Yani cümle içerisinde görünüşü etkileyen ana unsur zarf ve edatlardır (Benzer, 2012, s. 57-58). Ayrıca ‘aşama görünüşü bilgisi Türkçede kökün ve gövdenin ve aynı zamanda kök ve gövdeye eklenen eklerin görünüş değeri ile ilgili bilgi verir. Aşama görünüşü ile bir olay ve durumun gerçekleşme aşamaları verilir. Bu aşamalar başlangıç ve bitiş noktalarının belirlilik ve belirsizliği ile ilgilidir.’ (Benzer, 2012, s. 88).

Araştırmalardan hareketle görünüş kavramı, konuşmacının olaylara bakış açısı veya konumu şeklinde tanımlanabilir. Fiil çekiminde ilk veya ikinci ek, zaman ve kip anlamlarının yanı sıra konuşmacının bakış açısını da içermektedir. Özellikle birleşik çekimdeki ikici ekler büyük ölçüde konuşmacının konumunu veya olaylara bakış açılarını belirtirler. Bu yüzden birleşik çekimli yapılar zamanla birlikte görünüş kapsamında da ayrıca incelenmelidir.

1.3. Kiplik ve Birleşik Çekimli Yapılar

Kip ve zaman birbirinden farklı anlam kategorileridir. Her ikisi de fiil mastarına gelerek fiil mastarında şekil ve zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise bazılarında vardır (Ergin, 2013, s. 288). Bu yüzden kip anlam değerleri zamandan bağımsız düşünülemez ancak kip de kendine has bir anlam kategorisidir.

TDK’ye göre kip, “Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulananın, teklik veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıygadır.”

Seçil Hirik (2021), kipi konuşurun eyleme yönelik ruh durumu ve tutumu olarak tanımlar. Yani tahmin, şüphe, rica, istek, yalvarma gibi davranışları ifade eden bir anlam kategorisidir. Kiplik ise kip denen duygu durumlarının, davranışların, yargı ve yorumların dildeki işaretleyicileridir (s. 5, 10).

Z. Korkmaz (2014), kipi mastar halindeki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir anlatım biçimi olarak tanımlar. Fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan ekler de kip ekleri denir. Tasarlama kiplerinin, haber kiplerinde olduğu gibi açık ve belirli bir zaman anlamı taşımadığı ancak, zamandan da tamamıyla bağımsız olmadığını belirtir. Çünkü bu kipler, konuşana ait eğilimi, isteği, emri ya da gerekliliği dile getirdikleri için, gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa yine belirsiz bir gelecek veya şimdiki zaman içerirler (s. 517, 577).

Kerime Üstünova (2014) da Korkmaz (2013, s. 569-647) gibi dilek kiplerinin zamandan bağımsız düşünülmemeyeceğini söyler. “Dil birimi adlandırılırken ilişki kurdukları diğer dil birimlerinden destek alınır. Çünkü en küçüğünden en büyüğüne hiçbir dil birimi iletişimde tek başına kullanılamaz. Her dil birimi gücünü, varlık nedenini başka bir dil birimine borçludur. Bu nedenle, kurdukları cümlelerde zaman ifade eden kelimeler / kelime öbekleri olsun olmasın dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemler, gelecek zamanı işaret ederler. Bunlara geçmiş zaman kavramı ancak hikâye ve rivayet ekleriyle verilebilir.” (s. 685).

A. Benzer (2012) kip kavramının konuşucu için atanmış bir değer olduğunu söyler. Emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri ve zaman ekleri konuşurun kullanılmak zorunda

kaldığı dil bilgisel biçim birimlerdir. Kiplik ise konuşucu için atanmış bu değerlerin seçilerek kullanılmasıdır. Yani seçim konuşucuya aittir. Kısacası kip ve zaman ekleri kendi ifade ettikleri anlamlar dışında ihtimal, belirlilik, belirsizlik, tahmin, sonradan fark etme vs. anlamlarını verebilirler (s. 112).

Birleşik çekimli yapılar hem gramer kitaplarında hem de okul ders kitaplarında bildirme ve tasarlama kipleri başlığı altında sunulur. Ancak kip kendi başına özel bir anlam kategorisidir. Her ne kadar ekler aynı olsa da cümledeki kişi ekleri, zaman zarfları, soru ve olumsuzluk ifadeleri bildirme ve tasarlama eklerinin anlamında değişikliğe yol açar. Bildirme ekleri sadece zaman işaretlemeyi; çıkarım, pişmanlık, farkında olmama gibi birçok duygu hal durumlarını da içinde barındırır. Örneğin -(y)AcAk ekinin gelecek zamanı işaretler ancak gelecek bilinemez. Gelecek hakkında yorum yapılabilir, tahmin yapılabilir, niyet edilebilir, plan yapılabilir. Bu yüzden gelecek zaman eki genel olarak kip anlam kategorilerini bünyesinde barındırır. Kip ekleri zaman kategorisi ile aynı olmasa da şüphe, rica, yalvarma, istek gibi davranışlar ve duygu/hal durumları zamandan bağımsız düşünülemez (Hirik, 2021, s. 10).

1.4. Ömer Seyfettin ve Hikâyeciliği²

1884'te Gönen'de doğan Ömer Seyfettin'in Babası Kafkas Türklerinden Binbaşı Ömer Şevki Bey'dir. Annesi, Kaymakam Mehmed Bey'in kızı Fatma Hanım'dır.

Ömer Seyfettin çok küçük yaşta Gönen'de okula başlar. Daha sonra annesiyle birlikte İstanbul'a gelen Ömer Seyfettin, Aksaray'da Yusuf Paşa'da Mekteb-i Osmanî'de okur, oradan da Eyüp'teki Baytar Rüştîye Mektebine verilir. Rüştîye'nin asker çocuklarına özel sınıfında okuduğundan bu okulu bitirdiği zaman Kuleli Askeri İdadisine devam etmesi gerekirken, Edirne Askeri İdadisini tercih eder ve eğitimini tamamlar.

Yazarın edebi hayatı, Edirne askeri lisesinde başlar. Tazminat, Servet-i Fünun gibi edebi akımların şair ve yazarlarını bizzat burada tanır ve ders alır. İlk şiirlerini de Edirne'de yazar. Daha sonra İstanbul'a, Mekteb-i Harbiye'ye gelir ve ilk manzumesini bu okulda, 1901'de mecmua-i Edebiye'de yayımlar. Harbiye'den piyade mülazım-ı sanisi rütbesiyle mezun olur (1903). İlk olarak 3. ordunun İzmir'deki redif fıkрасına, sonra da Kuşadası redif taburuna gönderilir. 1906'da İzmir Jandarma Zabitan ve Efrad Mektebi Öğretmenliğine atanır. Burada bir süre görev yaptıktan sonra Selanik 3. Ordu Nizamiye taburuna, sonra da Bulgaristan sınırında Yakorit bölüğüne gönderilir. Bu bölgede çeşitli köy ve kasabalarda aynı görevi sürdürür.

Ömer Seyfettin, bir ara işinden istifa edip ayrıldığı orduya geri döner ve Balkan savaşına katılır. Komanova'da Sırlara, Yanya'da Yunanlılara karşı savaşır; Yanya'da esir düşüp, bir yıl kadar Yunanistan'da kalır. Esareti boyunca hikâyeye yazmaya devam eder. Onun bu hikâyeleri Halka Doğru, Türk Yurdu, Zekâ adlı dergilerde yayınlanır. Balkan savaşından sonra İstanbul'a gelir. Burada Türk Sözü Mecmuası'nın başyazarı olur. Çok sayıda eser veren yazar, hikâyelerini birçok dergi ve gazetede yayımlar. Bu çok sıkı ve hareketli faaliyetlerin sonunda 6 Mart 1920'de şeker hastalığından vefat etmiştir.

Ö. Seyfettin'in hikâyelerindeki ilham kaynakları hayli çeşitlidir. Hikâyelerinin bir kısmında Türk-Osmanlı kahramanlığını, çocukluk anılarını işlemiştir. Körü körüne bir batı taklitçiliği, dine sokulan hurafeler, batıl inançlar yazarın eleştirdiği konulardır. Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi sorunları yazarın düşünce yapısını etkiler. Bu hususta Türkçülük akımı etrafında milli bir edebiyatın oluşmasına öncülük eder. Yeni Lisan akımı ile birlikte

²Bu bölüm, Ömer Seyfettin, *Ömer Seyfettin'den Seçme Hikâyeler* (Ahmet Tülek, Haz.). Şehir: Akçağ Yayınları, s. 7-10, Polat, N. H. (2020). Kısacık Ömürlü Hayat: Ömer Seyfettin, *Türk Dili Dergisi*, 819, s. 4-12, Ersoy, F. (2020). Ömer Seyfettin, *Türk Dili Dergisi*, 828, s. 4-8 kaynaklarından yararlanılarak yazılmıştır.

Ö. Seyfettin, Türkçenin kurallarına göre hareket edilmesini, dile yerleşmiş ve artık Türkçeleşmiş yabancı kelimeleri dilden dışlamadan, dilin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmasını savunur. Metinlerde kullanılan dil de bu doğrultuda oldukça sadedir. Yazar, “Maupassant” tarzı diye bilinen giriş, gelişme ve sonuç bölümlü, olayı ön plana çıkaran, karakter tahlili ve mekân tasvirini geri planda tutan hikâye biçimini benimser.

Birleşik çekimli yapıların incelemesinde Ö. Seyfettin hikâyelerinin seçilmesinin nedeni metinlerin, araştırma konusu olan yapıları sıkça içermesidir.

2. Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Birleşik Çekimli Yapılar

2.1. -(X)yordu

-(X)yordu biçim birimi şimdiki zamanın hikâyesi şeklinde adlandırılır. Muharrem Ergin (2013, s. 321) bu yapıdaki -DI'nın, konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikâye etmek için, kullandığı fiil şekli olduğunu söyler. Aydemir (2019, s. 47-49) ise bu bakış açısının konuşmacıya, olayı başlangıç ve sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemlene imkânı verdiğini, anlatım tabanı olarak ele alındığında bu biçimbirimin işaret ettiği konuşulan dünya değil anlatılan dünya olduğunu ifade eder. Yani mutlak zaman yoktur. Zaman işlevinde ise olay konuşma anından önceki bir zaman diliminde “oluş sürecinde” yansıtılır ve olay henüz bitmemiştir.

Hasene Aydın (2016), *Türkiye Türkçesinde Dil Bilgisel Zaman -Oktay Akbal Öyküleri Örneği-* adlı tezinde -(X)yordu biçim biriminin işlevlerini tespit eder. Bu işlevlerden birisi geçmişte belirlenen bir atıf noktasında sürmekte olan eylemleri anlamasıdır. Dolayısıyla geçmiş içinde bir ‘şimdi’yi ifade eder. Hareketin tamamlanıp tamamlanmadığı, ne kadar sürdüğü bağlamdan anlaşılır. Ö. Seyfettin hikâyelerinden örneklerle incelenen -(X)yordu biçim birimi metin türü hikâye olduğu için -DI eki yapıdan çıkarıldığında hikâyenin içindeki gerçek zaman değişmez. -(X)yor eki hikâye içindeki şimdiki/süregelen zamanı işaretler. Aydın’ın tespit ettiği diğer işlevler cümledeki zaman kelimeleri, fiillerin iç zamansal farklılıkları, yüklem bulduğu eş dizimli yapılardan kaynaklanmaktadır (s. 264).³

2.1.1. Şimdiki Zaman Anlatım Tabanı

-(X)yordu biçim biriminin şimdiki zaman anlatım tabanı görevi anlatıcının, konuşma anı ve olay anının kesiştiği şimdiki zamanı aktardığı bir anlam kategorisidir.

“Öbür günkü bayram için hazırlanan beyaz kurbanlar, küçük Grijgal palangasının etrafında otuyorlardı. Karşıda... Yarım mil ötede Toygun Paşa'nın son kuşatmasında çılgın kışın hiddeti sayesinde kurtulan Zigetvar Kalesi, sönmüş bir yanardağ gibi, simsiyah **duruyordu.**” (BVŞ, 12)

Cümledeki -(X)yordu yapısını açıklamak için öncelikle hikâyedeki kişilerin konuşma anına ve anlatıcının olayı hangi konumdan anlattığına bakmak gerekir. Başını Vermeyen Şehit hikâyesinde anlatıcı, hikâyedeki kahramanlardan biri değil dışarıdan bir gözdür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, anlatıcının kendisi, zamandan ve mekândan bağımsız, hikâye içerisindeki şimdiki zamanı aktarır. Yukarıdaki cümleye bakıldığında otla- eylemi hikâyedeki gerçek zamanda, şimdiki zamanda gerçekleşir. Anlatıcı bunu aktardığı için hikâye etme durumu ortaya çıkar. Yani -DI ek filli geçmiş zamanda olan bir olayı değil hikâyedeki olay anını anlatan anlatıcıdır.

³-(X)yordu biçim biriminin diğer işlevleri için bk. Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman -Oktay Akbal Öyküleri Örneği-*. Yayınlanmış Doktora Tezi.

“Öbür günkü bayram için hazırlanan beyaz kurbanlar, küçük Grişgal palangasının etrafında **otluyorlardı**. Karşıda... Yarım mil ötede Toygun Paşa'nın son kuşatmasında çılgın kışın hiddeti sayesinde kurtulan Zigetvar Kalesi, sönmüş bir yanardağ gibi, simsiyah **duruyordu**.” (BVŞ, 12)

Dur- fiili şimdiki zaman ekini almıştır. Dur- eylemi durum fiilidir. Kalenin yerinde durması şimdiki zamanda gerçekleşebilecek bir durum değildir. Ancak hikâye içerisindeki olay şimdiki zamanda geçtiğinden fiil -yor ekini almıştır.

“Bu kayadan yine koyu, uzun bir karaltı süzülüyor, palangaya doğru **akıyordu**.” (BVŞ, 14)

Ak- fiili hareket bildirmesine rağmen cümlede betimleme unsuru olarak yer edinmiştir. Olay zamanı şimdiki zamandır.

“Palangayı sarana Zivetgar Kumandanı Kiraçin'di. Yanında iki bine yakın savaşçı vardı. Grişgal'in “Vire” ile verilmesini istiyordu. Ateşe, nura, haça, İncil'e, Zebur'a yemin ediyor; çıkıp giderlerken muhafızlara hiçbir zarar vermeyeceklerine dair sözler **veriyordu**.” (BVŞ, 16)

Söz ver- eylemi olay anında yapılır. Cümlelerin öncesine bakıldığında anlatıcı kumandanın ne istediğini ve ne yaptığını aktarır. Hikâye içerisindeki olay anı ile konuşma anının örtüştüğü zaman, şimdiki zamandır.

“Siyah, yüksek atlı bir şövalye, uzun bir kargıyı bu uzanmış vücuda **saplıyordu**.” (BVŞ, 18)

“Durmadi. İlerledi. Koşarken ayağı bir taşa takıldı. **Yuvarlanıyordu**.” (BVŞ, 18)

“Deli Mehmet'in kanlı boynuna sarılmış beyaz kanatlı bir melek, hem onu nurdan elleriyle okşuyor, hem açık alnını **öpüyordu**.” (BVŞ, 20)

Yukarıdaki üç cümleye birlikte bakılmalıdır. Çünkü hikâyede bir savaş vardır ve anlatıcı savaş anını anlatır. Savaş anında sapla-, yuvarlan- ve öp- eylemleri gerçekleşir. Anlatıcı ise olay anında gerçekleşen durumları aktarır. Olayların gerçekleştiği zaman, yine şimdiki zamandır.

“Ali ile onu arkasına takarak paşanın çadırına götürdü. Paşa tıknaz bir adamdı. Küçük bir masanın önünde zayıf bir subayla oturmuş, sigara **içiyordu**.” (ABÇ, 44)

Sigara iç- eylemi olay anında gerçekleşir. Anlatıcı da bunu aktarır.

“Dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, tek başına gece gündüz, kıvılcımlar saçarak dolaşan Koca Ali, tıpkı kafese konmuş terbiyeli bir aslanı **andırıyordu**.” (D, 56)

Andır- eylemi durum fiilidir. Örnek cümlede tanımlanan karakter bir aslana benzetilir. Hikâyedeki karakter betimlenmiştir. Ancak hikâyedeki olay zamanı şimdiki zamandır.

2.1.2. Geçmişte Başlayıp Devam Eden Olay/Durumların Anlatım Tabanı

-(X)yordu biçim birimi, hikâyelerde geçmişte başlayıp şimdi de etkisi devam eden olayları da karşılar. *Hâlâ, artık, yalnız* gibi zarflar, bazı ekler veya bazı durum fiillerinin iç zamansal farklılıklarından doğan bir anlam çeşididir.

“Biraz sonra düşman hisarın önünde, savaş düzenine girmiş **bulunuyordu**.” (BVŞ, 14)

Bulun- fiili tek başına değil kendisinden önceki fiile bağlı -miş eki ile birlikte incelenmelidir. Çünkü fiil istemi gereği -miş ile birlikte değerlendirilir. Yani -miş bulun-eş dizimi olayın geçmişte başladığı ve hâlâ devam ettiğini gösteriyor.

“Bu elçi Türkçe **biliyordu.**” (BVŞ, 15)

Elçinin Türkçe bilmesi konuşma anında gerçekleşmiş bir olay değildir. Bil- eylemi zamansal olarak geçmişte başlayan ve devam eden bir zaman aralığını kapsar.

“Artık bütün günlerini bu mezarın başında **geçiriyordu.**” (BŞV, 21)

“Artık ne hacet dilese, ne murat etse, ona nail **oluyordu.**” (BŞV, 21)

“Yalnız yazdığı destan okunuyor hiç **unutulmuyordu.**” (BŞV, 22)

Artık, yalnız zarfları olayın geçmişte belli bir zamanda bağladığı ve şu anda devam ettiği anlamını verir.

“Ne yaptığımızı **bilmiyor**, artık hiç hocayı **dinlemiyor**, yüzüne leblebi **atıyor**, minderine iğne **koyuyor**, pabuçlarını saklayıp onu saatlerce **arattırıyor**, **yalvartıyorduk.**” (F, 25)

Cümlede virgül ile sıralanan tüm eylemlerin belli bir zamanda başladığı ve şu anda da devam ettiği görülür. Özellikle *artık* biçim birimi bu anlamı destekler niteliktedir.

“Hâlâ içlerinden kimse **kımıldamıyordu.**” (T, 88)

Hâlâ biçim birimi olayın geçmişte başlayıp şimdi de devam ettiğini gösterir. *Hâlâ* zarfının etkilediği zaman -(X)yor biçim birimidir. -DI ek fiili anlatıcıdır.

2.2. -(X)rdI

Zaman açısından bu biçim birim çoğunlukla sürekli veya alışkanlık olarak yapılan olayları, geçmişte geçerli olan kuralları, inançları anlatır. Görünüş açısından bu biçim birim, zamana yayılan olayın belli bir perspektiften gözlemlenmesini içerir ve olayların zaman çizgisinde belirlenmesiyle ilgisi yoktur. -(X)rdI, kipsellik işlevinde belli durumlarda gerçekleşmemiş veya gerçekleşmesi muhtemel olmayan, yalnızca farz edilen ya da belli şartta bağlı olarak tasarlanan bir olayın ifadesinde kullanılır. -(X)rdX biçim biriminin bu kiplik ifadesi, söz dizimsel olarak şartlı cümlelerle birlikte kullanıldığında daha bariz bir biçimde vurgulanır (Aydemir, 2019, s. 50-52).

Aydın'ın (2016), -(X)rdI biçim birimi için tespit ettiği işlevlerden biri, geçmişte birçok defa gerçekleşen hareketlerin yapıldığı bir zamana dikkat çekerek 'o zaman' için söz konusu olan sürekliliğin anlatılmasıdır (s. 259)⁴. Bu noktada Aydın'ın tespiti, bu çalışmada öne sürülen sürekli olagelen durum/olayların anlatım tabanına benzemektedir. Ancak Aydın -(X)rdI yapısını bir bütün şeklinde düşünürken bu çalışmada -DI eki, hikâye etme göreviyle anlatım tabanı şeklinde nitelendirilmiştir.

2.2.1. Sürekli Olagelen Durum/Olayların (adet, alışkanlık vs.) Anlatım Tabanı

-(X)r biçim birimi başı ve sonu belli olamayan bir zaman dilimini ifade eder. Bir başka deyişle süreklilik arz eden olayları işaretler. İkinci ek olan -DI ise anlatım tabanı görevi üstlenir. Çekimden çıkarıldığında cümlenin anlamını zamansal olarak bozmaz.

“Kuru Kadı'dan hepsi çekinirlerdi. Gayet sert, gayet titiz, gayet sinirli bir adamdı. Sabahtan akşama kadar namaz **kılar**, **zikreder**, geceleri hiç **uyumazdı.**” (BVŞ, 13)

⁴-(X)rdX biçim biriminin diğer işlevleri için bk. Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman -Oktay Akbal Öyküleri Örneği-*. Yayınlanmış Doktora Tezi.

Çekin- eylemi sadece olay anını değil, -(X)r ekinden dolayı geçmişten itibaren olay anını da kapsayan bir aralığı işaretler. -DI ek fiili anlatıcının varlığını gösterir. Son cümledeki kıl-, zikret- ve uyu- eylemleri rutin gibi sürekli yapılıdır. Bu anlamı sağlayan da -(X)r biçim birimidir. -DI ek fiili sadece uyu- fiiline gelse de diğer eylemler virgülle ayrıldığından sürekli yapılan rutinlerin anlatımı peş peşe sıralanmıştır.

“Bu bir adetti. Saldırıya uğrayan bir palanga hemen “işaret topu” atarak çevresindeki kuleleri yardıma **çağırırdı.**” (BVŞ, 15)

Cümlede yardıma çağırma eyleminin ne sıklıkla yapıldığı ve bunun bir adet olduğu söylenmiştir. -DI eki çıkarıldığında yardıma çağırma işleminin ne sıklıkla yapıldığı değişmez. -DI biçimbirimin eklenmesiyle oluşan yapıda anlatıcı varlığını belli eder.

“Kendi köyünde komşu Rumların arasında büyüdüğü için çok iyi Rumca **bilirdi.**” (ABÇ, 35)

Bil- eylem olarak belirli bir geçmişi olan ve olay anında da devam eden bir anlama sahiptir. Rumca konuşan bir insan bu dili geçmişte öğrenir. Öğrenilen bu durum da bilgi hâlinde zihinde yer edinir. Yani bil- eylemi olay anında gerçekleşemez.

“Her sabah kilisede Türklerin perişan olması için dua **edilirdi.**” (ABÇ, 38)

Dua et- eylemi bir rutin şeklinde her sabah yapılır.

“Bunu düşündükçe **gülümser**, tatlı tatlı yüreği **çarpar**, ruhundan kopan bir hamleyle örsün üzerinde milyonlarca kıvılcımlar **tutuştururdu.**” (D, 57)

Gülümse-, çarp- ve tutuştur- eylemleri sıralı bir şekilde gerçekleşir. Belli bir zaman yoktur.

“Gözle kulak ona göre birer yalan kavuğuydu. Yalanlar bize hep bu dört kapıdan **girerdi.**” (PK, 93)

“Bütün hurafeler, batıl itikatlar dimağımıza hücum için gözle kulağa **koşardı.**” (PK, 93)

Gir- fiili dört kapıdan eş dizimi ile koş- fiili ise gözle kulağa eş dizimi ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü bu iki kılış fiili hareket bildirmelerine rağmen eş dizim oluşturdukları kelimeler ile birlikte soyut birer anlam kazanırlar. Bu anlamdan hareketle yapılan eylemlerin birer anlatım ögesi olduğu görülür. Cümleler ise genel bir anlam ifade eder.

“Her gece çalgı çağana, yemek, içmek, keyif, safa gırla **giderdi.**” (PK, 95)

“Daima akrabalarından kadın-erkek dört beş misafiri **bulunurdu.**” (PK, 95)

Her gece ifadesi gırla git- eş diziminin sürekli yapıldığını gösterir. İkinci cümlelerin başındaki *daima* biçim birimi tek başına devamlılık arz eden bir anlamı vardır. -(X)r biçim birimi bu kelimelerin etkisiyle gırla git- ve misafir bulun- eylemlerinin devamlı gerçekleştiğini gösterir.

“O da mutfağa hizmetçilere falan **bakardı.**” (PK, 95)

Bak- fiili cümlede görme organı olan gözün gerçekleştirdiği bir eylem değil, kontrol et- anlamındadır. Bu anlamda eylemin, olay anında değil genel olarak yapıldığı anlaşılır.

“Oraları tamamıyla başka bir dünya idi. Altı ay gündüz, altı ay gece **olurdu.**” (F, 125)

Altı ay gece ve altı ay gündüz ol- süreci dünyada, hikâyedeki gerçek zamanda, sürekli olan bir olaydır.

“Fakat uyanırken rüya **görülür** müydü?” (F, 126)

-mUyDu soru kelimesi ile birlikte gör- fiilinin barındırdığı - (X)r eki zamandan bağımsız genel bir soru anlamı vermektedir. Aslında bu tür sorularda karşıdan cevap beklenmez çoğunluğun kafasında soru işareti oluşturulur.

2.2.2. Kesinlikle Olmayacak Durum/Olay Anlatım Tabanı

-mAz eki, -(X)r biçim biriminin olumsuzudur. Bu yapı olumlu yapıya göre daha kesin ve keskin bir olumsuz anlam ifade eder. -DI eki anlatım tabanı görevindedir.

“Fakat onlar, yanlarında Türk istemezler, bir Türk’e değil ekmek, bir damla su bile **vermezlerdi.**” (ABÇ,35)

Cümlede -mAz ekinin geldiği eylemin kesin olarak yapılmayacağı anlaşılır.

“Uzun kılıçlar değil, yaptığı kısacık bıçaklar bile iki kat olur, yöne **kırılmazdı.**” (D, 56)

Bahsi geçen kılıçların kırılma olasılığının olmadığı görülür.

“Köşkünün perili olduğunu hiç **saklamazdı.**” (PK, 94)

Yukarıdaki cümlede, köşkün herkes tarafından perili olduğu bilindiği anlamı çıkarılır. -mAz biçim birimi saklama eyleminin kesin olarak yapılmadığını anlamını verir. *Hiç* zarfı de bu anlamı destekler. -DI ise anlatım tabanı işlevi görür.

“Şehzade Beyazıd’ın bütün Anadolu’yu hayrette bırakan ünlü pehlivanı kahraman Kuduz Ferhad’ın üvey kardeşiydi. Ama ona hiç **benzemezdi.**” (V, 103)

İki varlık arasında kıyas yapılırken kullanılan fiillerden biri de benze- fiildir. -mAz eki benze- eyleminin net bir şekilde olmadığını ifade eder.

2.3. -(y)AcAktI

Türkçede çoğunlukla gelecek zaman eki olarak nitelendirilen -(y)AcAk ekinin birincil işlevi, zamanı karşılamak değil öngörü anlamı veren bir kiplik ifadesidir. -(y)AcAktI biçiminde ise bu öngörüsellik anlamının yanında belli bir zaman ilişkisi de belirtir (Aydemir, 2019, s. 58-59). Basitçe -(y)AcAktI kimi zaman fiilin anlattığı hareketin, kimi zaman da fiilin ifade ettiği hareketle ilgili niyetin geçmişte gerçekleşmediğini anlatır. Böyle olduğu için iki ayrı durum çıkar. Birincisinde hareket geçmişte kalmış, iş yapılmamıştır. İkincisinde hareketle ilgili niyet geçmişte kalmıştır ancak hareketin yapılacağı zaman henüz gelmediği için işin yapıp yapılmayacağı belli değildir. Ancak bu yapılarda bir gecikmeden de söz edilebilir. Bu duruma bağlı olarak böyle cümlelerde de pişmanlık, üzüntü, sevinç gibi ruh halleri doğrudan kendini gösterir (Şahin, 2003, s. 162).

Aydın (2012), -AcAktI biçim birimi için geçmiş içinde belirlenen bir atıf noktasına göre gelecekte gerçekleşmesi düşünülen, hayal edilen, umulan, beklenen, planlanan hareketleri anlatabileceğini söyler (s. 227). Bu durumda olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bağlamdan belli olacaktır⁵.

2.3.1. Gerçekleşmemiş Niyet

Hikâye birleşik çekimlerinde genelde -DI eki anlatım tabanı görevindedir ancak bu yapıda -(y)AcAk ve -DI ekleri birleşerek diğerlerinden farklı bir anlamsal kategori oluşturur. Yapının tamamı fiile gerçekleşmemiş niyet anlamı verir.

⁵-AcAktX biçim biriminin diğer işlevleri için bk. Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman -Oktay Akbal Öyküleri Örneği-*. Yayınlanmış Doktora Tezi.

“Önüne baktı. “Yok” **diyecekti**. Fakat işte sefer eğlentisi yapmaya başlayan büyük ordunun velvelesi içinde “Kızılelma’ya” naraları birbiri arkasına çakan şimşekler gibi görünüyordu.” (KN, 75)

Bu tanık cümlede “...diyecekti” biçim birimi, “yok demeye niyeti var ama demedi” anlamını verir. Cümlenin devamında ise bu niyetin gerçekleşme olasılığını yorumlar. Niyetin gerçekleşip gerçekleşmediği belli değildir.

“Şövalye atından inmiş, kargıladıği şehidin başını teninden ayırmıştı. Bir anda, bu kestiği baş elinde, yine siyah bir ifrit gibi şahlanan atına sıçradı. **Kaçacaktı**... Kuru Kadı, bütün kuvvetiyle ona yetişmek için koşarken, baktı ki, solu ilerisinde deli Hüsrev kalkanın sallayarak, avazı çıktığı kadar bağırıyor...” (BVŞ, 18)

Kaç- eylemi gerçekleşmemiş ancak niyet bu yöndedir. Sonra gelen cümlede ise bu eylemin yapılıp yapılmadığı bilinmez.

2.3.2. Şarta Bağlı Niyet Anlatım Tabanı

Bu anlamı sağlayan en önemli unsur ilk cümledeki -(X)rsA biçim birimidir. -(y)AcAk bir niyet ortaya koyarken -(X)rsA biçimbirimi bu niyetin gerçekleşmesini bir şarta bağlar. -DI ise anlatım tabanı görevi üstlenir.

“Ölünceye kadar hiç durmadan **çalışırsa**, daha birkaç bin gaziye kırılmaz kılıçlar, kalkanları parçalayan çelik yatağanlar, zırhları kesen ağır ağır saldırımlar **yapacaktı**.” (D, 57)

Çalış- eylemi devam ettiği sürece saldırı yap- eyleminin de devam edeceği ifade edilir.

“Hâlbuki akın inin askerinden bir kısmını **ayırrsa**, düşman hemen haber alacak, fazla kuvvetle kaleye **yüklenecekti**.” (V, 103)

Düşmanın daha fazla kaleye yüklenmesi akının askerlerin bir kısmını ayırmasına bağlıdır.

“Barhan Bey bunları sayıp topladıktan sonra kalenin içinde herkesin silahsız kaldığına emniyet **getirirse** bir “şart”la canlarını **bağışlayacaktı**.” (V, 112)

Kahraman, bağışla- eylemini herkesin silahsız olduğuna emin olduğunda gerçekleştirecektir. Şart unsuru bir diğer eylemin niyetini belirtir.

2.3.3. Çıkarım Anlatım Tabanı

Çıkarım anlamını tanık cümlelerde yapılan yorumlar ortaya koyar. Yorum birçok şekilde yapılabilir. Ancak bu anlamda, geçmişten hareketle geleceğe yönelik yapılan bir çıkarım söz konusudur.

“Demek kıştan sonra dünyada bir Türk *bırakmayacaklar*, hepsini **keseceklerdi**.” (ABÇ, 39)

Cümledeki çıkarım anlamını sağlayan yegâne unsur “demek” ifadesidir. Bu ifade sayesinde -(y)AcAk biçimbirimi gelecek hakkında yapılan çıkarımı destekler. -DI ek fiili ise anlatım tabanı görevindedir.

“Fakat yalnız bir emre karşı itaat göstermezler. O da “teslim” emridir. Türk, ölmeyi teslim olmaya tercih eder. Evet, “Vire”ye kimse **razı olmayacaktı**.” (V, 106)

Razı olama- sonucunu çıkarmak için önceki cümlelere bakmak gerekir. Önceki cümlelerde kimsenin, yalnız bir emre karşı itaat göstermeyeceği, Türklerin ölmeyi teslim

olmaya tercih edeceği ve bu iki olaydan dolayı Vire'nin verilmesine razı olunamayacağı sonucu çıkarılmıştır. Bu çıkarımı da yapan kahraman değil anlatıcıdır.

2.3.4. Fikir Yürütme, Tahmin Anlatım Tabanı

Fikir yürütme veya tahmin gibi kavramlar geleceğe yönelik olabilecek olay veya durumları ifade eder.

“Acaba daha bu تنها şoseyi kaç gün yürüyecekti? Akşama ne yiyecekti?” (ABC, 34)

Yukarıdaki cümlede kahraman, yürü- ve ye- eylemleri hakkında kendi için yorum yapar. Kaç gün yürüyeceğini ve ne yiyeceğini tahmin etmeye çalışır. “Kaç gün” ve “ne” soru kalıpları ile *acaba* biçim birimi fikir yürütme anlamını destekler.

“Bombayı Türk paşasına götürüp teslim etse ne fayda elde edecekti?” (ABC, 51)

Teslim et- fiilindeki şart eki niyetli istek anlamı taşır. Bu niyetli istek devamında fikir yürütülür. -DI eki ise anlatım tabanı görevindedir.

“Ama nereye kaçacaktı?” (ABC, 51)

“Nereye gidecekti?” (FRS, 126)

-(y)AcAk ekinin yanı sıra fikir yürütme anlamını “nereye” soru kelimesi destekler.

2.3.5. Niyet/Plan Anlatım Tabanı

Yine bu anlam kategorisi -(y)AcAk biçim biriminin alt anlam dalları arasındadır. -DI eki anlatım tabanı görevindedir.

“İç eyaletlerden çok uzaklardaki bu garip kalecik, mutlaka “Kızılelma”yı alacak olan büyük ordunun gelmesini, artık birkaç yıl daha rahat rahat bekleyecekti.” (V,114)

Bekle- eylemini yapacak kişi bu işe niyetlenir. Yani kahraman, ordunun gelmesini beklemek niyetindedir.

2.4. -mXştX

Bu eki incelemeden önce -mXş biçim birimine bakmak gerekir. Dil bilgisi kitaplarında -mXş biçim biriminin zaman değil rivayet bildirdiği anlatılır. Anlam bilimi çalışmalarında ise rivayetin yanı sıra farkında olmamayı, sonradan öğrenmeyi anlatmak için kullanıldığı ifade edilir. Aydemir (2019, s. 38-42), bu ekin -DX ile zaman açısından bir farkı olmadığını ancak -DX'dan farklı olarak zaman ilişkisine ilaveten “dolaylılık” ve “kanıtsallık” bildirdiğini söyler. Dolaylılık, yüklemde ifade edilen bilginin dolaylı bir yoldan elde edildiğini, kanıtsallık ise yüklemde aktarılan bilginin belli bir kanıta dayandığını belirtir. -mXş ekinin bir diğer görevi ise anlatım tabanı olarak kullanılmasıdır. Ancak bu anlatım tabanı görevi yaşanan bir olayın anlatımı değil geleneksel bir anlatım biçimi olan masalların anlatımında yer edinir.

-mXştX birleşik çekiminde -tI ekiyle geçmişe gönderilen fiil, -mİş öğrenilen geçmiş zaman ekiyle farkında olmamayı, sonradan öğrenmeyi değil, aksine geçmiş zamanda bilerek yapılan, bilinçli hareketleri anlatmak için kullanılabilir. Bu iki ek yan yana geldiğinde -mİş ekinin işlevini tamamen unutturan bir yapı oluştururlar (Şahin, 2003, s. 162).

-mXştX, Türkçede geçmiş zaman bildiren yüklemleştircilerden biridir. Bu yapının zaman işlevi genelde geçmiş zamanda bitmişlik ya da öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi olarak ifade edilir. Bu yapının belirttiği zaman ilişkisinde, B noktası itibarıyla olayın kritik

sınırı aşılmış olurken idi ek fiili, olayın B noktasını geçmiş zamanda aktaran bir “geçmiş zaman işaretleyicisi” olarak işlev görür. Görünüş açısından bakıldığında -mXştX, kritik sınır aşılma olayı, daha sonraki durgun safhada, olayın bitimine delil teşkil eden birtakım izler bırakır (Aydemir, 2019, s. 54-56).

Aydın (2016), -mXştX biçim birimi için genel olarak uzak geçmiş zamanı işaretlediğini ancak bazı zaman ifadeleriyle de yakın geçmişi de işaretleyebileceğini söyler. Ancak tespit ettiği bu yakın geçmiş işlevini de uzak geçmiş başlığı altında verir (s. 248)⁶. Bu çalışmada ise zaman ifadeleri dikkate alınarak adlandırma yapılmıştır.

2.4.1. Bilgiyi Aktarma Anlatım Tabanı

Dil bilgisi kitaplarında -mXş biçim biriminin rivayet anlamı üzerinde durulur. Bu ifade doğru ancak eksiktir. Rivayet bir başkasından öğrenilen duyuların üçüncü kişi tarafından aktarılmasıdır. Oysaki bilgi sadece birinden duyularak değil okunarak, izlenerek de elde edilebilir. Daha kapsamlı bir anlam kategorisi sunmak için bilgiyi aktarma ifadesi tercih edilebilir.

“Kapuşvar’dan sonra Zigetvar’ı saran ordu, kışın aman vermez zoruyla, zaptı yaza bırakarak Budin’e dönünce, o da askerleriyle tekrar palangasına **gelmemiş**, Toygun Paşa’nın yanında **kalmıştı**.” (BVŞ, 13)

Yukarıdaki cümlede anlatıcının olaylara bizzat şahit olduğu veya birinden duyularla olayı aktardığı anlaşılamaz. Anlatıcı nasıl edindiği anlaşılmayan bir olayı aktarmıştır.

“Düşman safına karışıp kaynaşan kolun arkasında iri bir vücut yere **uzanmıştı**.” (BVŞ, 18)

Yerde olan vücut şu ana yakın bir zamanda değil, belli olan bir zamanda yerdedir. Burada bilgiyi aktarma söz konusudur.

“Şövalye atından **inmiş**, kargıladıği şehidin başını teninden **ayırmıştı**.” (BVŞ, 18)

“Düşman altmış dört ceset bırakmış, diğer ölülerin hepsini kaçırmıştı. Kuru Kadı, sabahtan beri yemek **yememiş**, su **içmemiş**, durup **dinlenmemişti**.” (BVŞ, 20)

Sıralı cümleler bir olay silsilesinde yapılan eylemleri birbirinden ayırır. Yukarıdaki üç cümlede de sanki rivayet ekseninde olaylar silsilesi aktarılır.

“Büyük babasını, büyük anasını, dayılarını, amcalarını, halalarını düşündü. Hepsi **ölmüşlerdi**.” (ABÇ, 51-52)

Öl- eylemi geçmiş zamanda olmuştur. Anlatıcı, yani kahraman kendi bildiği bir bilgiyi aktarır.

“On yıldır bu karanlık içinde ham demirden dövdüğü kılıç namluları bütün Anadolu’da, bütün Rumeli’de serhat boylarından büyük bir ün **kazanmıştı**.” (D, 56)

Ün kazanma olayı yakın bir zamanda değil, bir süre zarfında gerçekleşir. Bu bilgi aktarılmıştır.

“Bu narayı yeniçeri kışlalarında, sipahi ocaklarında, geçit resimlerinde, hatta İstanbul’da sarayın iç bahçesinde bile **duymuştu**.” (KN, 72)

-DI ek fiili çekimden çıkarıldığında zamansal bir değişiklik olmaz. Ayrıca cümlenin tamamı aktarılan bir bilgidir.

⁶-mXştX biçim biriminin diğer işlevleri için bk. Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman -Oktay Akbal Öyküleri Örneği-*. Yayınlanmış Doktora Tezi.

2.4.2. Yakın Geçmiş Zamanda Bitmişlik

Eylemin yakın bir zamanda gerçekleştiğini ifade eder. Bu yapıda -DI eki anlatım tabanı görevinde değil -mXş ekiyle bütün olarak bir anlamı karşılar. Bilgiyi aktarma anlamından farklı olarak -DI ek fiili yapıdan çıkarıldığında anlam değişir.

“Şimdiye kadar, asker olmadığı halde her savaşa **girmişti.**” (BVŞ, 12)

Savaşa gir- eyleminin bitip bitmediği anlaşılabilir ancak yakın bir zamana kadar bu eylemin yapıldığı anlamı vardır.

“...’Size teklifimiz var. Elçileri içeri alır mısınız?’ Kuru kadı:

Alırız. Gönderin, gelsin!” cevabını verdi. Bedenler, kalkanlı, tüfekli, oklu gazilerle **dolmuştu.**” (BVŞ, 15)

Cümledeki dol- fiili üç basit zamana göre çekimlendiğinde dol-(u)yor şu anda yapılan eylemi, dol-ar süreklilik arz eden bir eylemi, dol-du ise eyleminin bittiğini ifade eder. Yukarıdaki konuşmaya bakıldığında ise hikâyede şimdiki zamanda konuşma oluyor ve bu konuşma bittiğinde bedenlerin gazilerle dolduğu anlatılıyor. Yani dolma eylemi yakın zamanda bitmiştir.

“...’Duayı bırak, efendi, dedi, gazâ duadan efdaldır. Gel... Lütfet. Bize şu kapıyı aç. Kalbindeki korkuyu at. İşte hepimiz hazırız. Şu ayağımıza gelen gazâ fırsatını kaçırmayalım.’

Kuru Kadı’nın elleri aşağı düştü. Deli Hüsrev de arkadaşının yanına **sokulmuştu.**” (BVŞ, 17)

Dua anı şimdiki zamandır ve dua bittikten hemen sonra Deli Hüsrev arkadaşının yanına sokulur. Olay şu ana yakın bir geçmişte gerçekleşip bitmiştir.

“Deli Mehmet’le Deli Hüsrev’in takımları düşmanı kaçırmak için iyice sarıyordu. Kuru Kadı cübbesini **atmıştı.** Elinde kılıç, cesaret verdiği gazilerin arkasından yürüyordu.” (BVŞ, 18)

Kuru Kadı’nın cübbesini atması hikâyede devam eden olay anının bitiminde gerçekleşir. Çünkü kadı cübbeyi atar ve gazilerin ardında yürümeye devam eder.

“Onu, daha ilk defa böyle derin bir uykuya dalmış gören yoldaşları zorla kaldırdılar. Koltuklarına girdiler:

‘Haydi, kapı kapanacak, dediler; içeri gir.’

Kuru Kadı’nın **dili tutulmuştu.** Cevap veremedi.” (BVŞ, 20)

Dil tutul- eylemi belirsiz bir geçmiş zamanda değil yeni bitmiş bir olaydır. Şimdiki zamandan hemen önceki vakitte eylem gerçekleşmiştir.

“Kapının yanından bir çocuk içeri **koşmuş,** falakayı, değneği **çıkarmıştı.**” (F, 30)

Falaka ve değneği çıkar- eylemi olay anına yakın zamanda olmuştur.

“İngiliz yaverle tercüman konuşa konuşa açık kapının yanına **gitmişlerdi.**” (ABÇ, 51)

Konuşa konuşa ikilemi, kapının yanına gitme eyleminin konuşma anından hemen sonra yapıldığını gösterir. Yani eylem yakın bir zamanda yapılmıştır.

“...’Artık yayan gideceğiz.’ dedi. Belli ki buralarda silahlı çatışma olmuştu. Ali onun arkasına takıldı. Neferler atların yanında **kalmıştı.**” (ABÇ, 46)

Atların yanında kalma eylemi, devam eden olay anına yakın bir zamanda gerçekleşir. İkinci cümlede de -mXştX yapısı vardır ancak silahlı çatışma olması olayı yakın bir zamanda olup bitmez. Bilinmeyen bir zamanda gerçekleşir. Kahraman bu bilgiyi anlattığı için -mXştX çekimi kullanılmıştır.

“Yarım saat! Fırında çalışırken, evlerden gelen tepsiler fırında yarım saat dururdu. Bir tepsi müddeti! Yani... Artık yemiyor, düşünüyor, vakit hesap ediyordu. Gözleri kumandanın kapısında. Tam son dakikalara doğru oraya gidiverecekti. Sirtında bombanın işlediğini duyuyordu.

...

Bir tepsi kızaracak vakit **geçmişti.**” (ABÇ, 52)

Vakit geç- eylemi yakın şimdiki zamana yakın zamanda tamamlanır. Cümlelerin öncesindeki paragrafta bir tepsi kızaracak vakitten bahsedilir ve bu vaktin beklenildiği ifade edilir.

2.4.3. Yakın Geçmiş Zamanda Bitmemişlik

Bu anlam kategorisi yakın geçmiş zamanda bitmişliğin olumsuzudur. Eylemin henüz başlamadığını ve yakın bir zamanda başlayacağını bildirir. Bu anlamını sağlayan en önemli unsurlar *daha*, *henüz* gibi bitmemişlik anlamı veren kavramlardır.

“Kibleye karşı yüzükoyun uzanmış yatan bu şehidin büyük, yeşil sarığı henüz **bozulmamıştı.**” (BVŞ, 22)

“Daha güneş **doğmamıştı.**” (ABÇ, 48)

“Daha medresede minimini bir çömezken sipahi, yeniçeri bölüklerinin bu narayı bastıklarını işitirdi. Bunu iyice hatırlıyordu. Ama aslının ne olduğunu **öğrenememiş**, okuduğu metinlerde bu isme dair bir şeye **rast gelmemişti.**” (KN, 75)

-mXştX biçim birimi *henüz* ve *daha* zarflarının da etkisiyle eylemin gerçekleşmediğini ancak çok yakın zamanda gerçekleşebileceği anlamını sağlar. İlk cümlede yeşil sarığın bozulmadığı ama yakın bir zamanda bozulacağı, ikinci cümlede güneşin doğmadığı ama kısa bir zamanda doğacağı anlamı vardır. Üçüncü cümlede ise öğrenme- ve rast gelme- yakın bir zamanda gerçekleşmez.

2.5. -(X)yormuş

Kaynaklarda -(X)yormuş biçim birimi şimdiki zamanın rivayeti olarak geçer. Ancak anlamsal değerlendirmesi üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sadece Z. Korkmaz (2014), bu yapının, hâlâ sürmekte olan bir oluş ve kılışın, duymaya veya sonradan fark etmeye dayanılarak anlatılması şeklinde ifade eder (s. 663).

2.5.1. Şimdiki Zaman Rivayet Anlatım Tabanı

Aslında bu anlamda rivayetten kasıt öğrenilen bir bilginin konuşma/olay anında aktarılmasıdır.

“Bir gün yine perişan, kırlarda dolaşırken Deli Hüsrev’e rast geldi. Meğer o da **geziniyormuş.**” (BVŞ, 21)

Anlatıcı olaya bizzat şahit değildir. Başkasından duymasa bile başkasından duyuyormuşçasına bir anlatım sergilediğinden rivayet bildirdiği söylenebilir. Ancak rivayet görevindeki -mXş, kendinden önceki asıl zamanı, -(X)yor biçimbirimini, zamansal olarak etkilememiştir.

2.6. -(X)rsA

Geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları şarta bağlayan birleşik kiptir. Kim, ne, kime, nerede, nereye gibi soru zamirlerine yer veren şartlı cümlelerde temel cümledeki yargının gerçekleşmesi “her şart altında, her ne olursa olsun” anlamında bir kabul ve kararsızlığa bağlama işlevi göze çarpar. Bu türlü kullanımlar şartlı birleşik çekim ile aynı fiilin istek ekinin art arda tekrarlandığı görülür. Geniş zaman ekinin olumlu veya olumsuz şartı ile aynı fiilin istek kipinin art arda sıralandığı kullanımlarda, işi oluruna bırakan ve şarttaki işlevi zayıflatan bir özelliği vardır. Bazı kullanımlarda da şartın gösterdiği oluş ve kılış ile temel cümledeki fiilin gösterdiği yargı arasında bir zıtlama görülür. Birleşik şart çekimi burada şarta rağmen gerçekleşmeme anlamında bir işlev yüklenmiştir. Bazen de anlatım *de, ve, bile* bağlaçları ile pekiştirilir. Bak, ha, eh, ya gibi ünlemlerin de yer aldığı şart cümlelerinde, şart dışında bir tehdit işlevi de vardır (Korkmaz, 2014, s. 676-680).

2.6.1. Kabul Beyan Eden Şart

Yapının kabul beyanı veren anlamı *kim, ne* kelimeleriyle oluşturduğu eş dizimden kaynaklanır.

“Hoca Efendi’ye kim **yanarırsa**, bu ödülü o **kazanırdı**.” (F, 24)

“Kılıçtan, demirden, çelikten ateşten başka söz bilmez, pazarlığa girişmez, müşterileri **ne verirse alırdı**.” (D, 56)

“...’Demin gösterdiğim evi tutunuz. Küçük ama çok uğurludur. Kim **oturursa** erkek çocuğu **dünyaya gelir**.’...” (PİK, 92)

Yukarıdaki üç cümleye bakıldığında, kim yanarırsa o kişinin ödül alacağı veya müşteriler ne verilirse onun alınacağı, evde kim oturursa o kişinin erkek çocuğu olacağı, yani bu şartı sağlayanların istemsiz olarak durumu kabullendikleri anlamı ortaya çıkar.

2.6.2. Şarta Bağlı Koşul

Şart anlamının baskınlığı geniş zaman ekinden dolaydır. -sA şart eki tek başına kullanıldığında şarttan ziyade istek anlamı taşır. Ancak -(X)r geniş zaman eki ile kullanıldığında şart anlamı baskın gelir. Aşağıdaki cümleler bu duruma örnek niteliğindedir.

“Şayet üzerinde **yakalanırsa** ‘yerde buldum’ **dersin**.” (ABC, 42)

Fiilden -ar geniş zaman eki çıkarıldığında “yakalansa” ifadesi şart değil istek bildirir. Bu durumda cümledevamında bu isteği karşılayacak bir ifade bulunması gerekir. Ancak -sA yapısı geniş zaman eki ile kullanıldığından şart anlamı sağladığından cümledevamında da bu şartın koşulu yer almıştır.

“Yolda yemeği **biterse** almak için beş tane de mecediye **verdi**.” (ABC, 42)

Kahramanın beş mecediye vermesinin şartı yemeğin bitme olasılığıdır. Bir başka deyişle beş mecediye verilmesinin şartı yemeğin bitmesi koşuludur.

2.6.3. Şarta Bağlı Niyet/Plan

Bu yapı da şart anlamı sağlar. Ancak şartın koşulu ikinci fiildeki eylemdir ve eylem -(y)AcAktİ biçim birimini aldığı için niyet anlamı ortaya çıkar. Bu durumda şarta bağlı niyet anlamı vardır denilebilir.

“Ölünceye kadar hiç durmadan **çalışırsa**, daha birkaç bin gaziye kırılmaz kılıçlar, kalkanları parçalayan çelik yatağanlar, zırhları kesen ağır ağır saldırımlar **yapacaktı.**” (D, 57)

Hiç durmadan çalışma eylemine karşılık çelik yatağan ve zırhlı yapılması planlanır ya da o yönde niyet vardır denilebilir.

“Hâlbuki akın için askerinden bir kısmını **ayır**sa, düşman hemen haber **alacak**, fazla kuvvetle kaleye **yüklenecekti.**” (V, 103)

Askerlerin bir kısmını ayır- eylemi kaleye yüklenme niyetinin şartıdır. Bu şart karşılığında ikinci eylem yani kaleye yüklen- eylemi gerçekleştirilmek istenmektedir.

2.7. -sAydI

-sAydI biçim birimde en önemli unsur genel olarak cümlelerin ortasında bir fiille çekimlenmesidir. Şart bildirdiği için cümlelerin sonunda ikinci fiilde bulunan çekim ekine göre cümleye verdiği anlam değişir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise -sA biçim biriminin birleşik kipteki konumudur. Çünkü bu biçim birimde -sA ilk, -DI ise ikinci ektir ve bundan dolayı gerçekleşmemiş bir durumu ifade eder.

Aydın (2016), -sAydI biçim biriminin işlevlerini sıralarken -sAydı... -AcAktI, -sAydı... - (X)rdı, -sAydı... -mXştX şeklinde birlikte kullanımları dikkate almıştır. -sAydı... -AcAktI yapısını, geçmişte geleceğe yönelik bir koşula bağlanmakla beraber hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği bilinen eylemlerin işaretleyicisi olarak belirtir. -sAydı... - (X)rdı yapısını geçmişte bir koşula bağlı olarak gerçekleşme olasılığı bulunan eylemlerin anlatılması olarak belirler. Ancak bu durumda olayın da gerçekleşmediği bilinmektedir. -sAydı... -mXştX yapısının da uzak geçmişte koşula bağlı olarak gerçekleşen ya da gerçekleşmeyen hareketlerin anlatımında kullanıldığını söyler (s. 276-278).

2.7.1. Gerçekleşmemiş İstek

Gerçekleşmesi “istek” biçiminde tasarlanan bir oluş ve kılışın geçmiş zamana aktararak anlatılmasıdır (Korkmaz, 2014, s. 655). Bu isteğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli değildir. -sA potansiyel/gerçekleşebilir isteklerin yanı sıra -(y)dI ve -(y)mış’la eş dizimli olduğunda gerçekleşmemiş istekleri de karşılar (Aslan Demir, 2008, s. 113).

“Şayet benim de kan kardeşim **olsa idi** hocaya **kulağımı çektirmeyecek**, ihtimal falakaya yatacağım zaman beni **kurtaracaktı.**” (A, 119)

Her ne kadar *şayet* kelimesinden dolayı şart anlamı var gibi görünse de baskın anlam gerçekleşmemiş istektir. Kahraman, bir kan kardeşinin olması arzusundadır. Olması ihtimalinde neler olabileceğini dile getirir.

“...’Elçilerinde derecesi maiyetin adediyle ölçülüdür. İşte bak, padişahın hediyelerini, beratını üç yüz atıyla bir elçi getiriyor!’

Elçi bunları yalnız **getirseydi**, daha iyi **olurdu.**” (T, 85)

Konuşma, elçinin getirdiği hediyeler hakkındadır. Bu hediyeleri elçinin tek başına getirmesinin daha iyi olacağı söylenir. Gerçekleşmemiş istek söz konusudur.

“...’Keşke eşit **olmasaydı** da, bu üç yüz atlı Eflâk’a **girmeseydi.**’...” (T, 85)

Olay bittikten sonra yaşanan pişmanlık ifade edilmiştir. *Keşke* ve -mA olumsuzluk eki pişmanlığı ifade ederken -sAydI biçim birimi gerçekleşmemiş isteği ifade eder. Olumsuzluk eki bu isteğin olmadığını keşke ise pişmanlığı gösterir.

Sonuç

Bu çalışmada Ömer Seyfettin'in Başını Vermeyen Şehit, Falaka, Aleko Bir Çocuk, Diyet, Kızıl Elma Neresi?, Topuz, Perili Köşk, Vire, And, Forsa adlı hikâyelerindeki birleşik çekimli yapılar değerlendirilmiştir. Örnek cümleler bu hikâyelerden alınmış ve taranan hikâyelerde -(X)yordu, -(X)rdI, -(y)AcAktI, -mXştX, -(X)yormuş, -(X)rsA, -sAydI biçim birimleri tespit edilmiştir.

Metinlerin türü hikâye olduğu için hikâye birleşik zamanlardaki -DI ek fiili genel olarak anlatım tabanı görevindedir. Anlatıcı ister üçüncü kişi olsun ister kahraman olsun önemli olan olay zamanıdır. Çünkü anlatıcı olayları aktarandır. -(X)yordu yapısında, -DI biçim birimi anlatım tabanı görevi üstlenir. -(X)yor biçim birimi de hikâye içerisindeki gerçek zamanı işaretler. -(X)yor biçim birimi aynı zamanda geçmişte başlayıp etkisi hâlâ devam eden durum ve olayların dil bilgisel işaretleyicisidir. Ancak bu anlam değeri -(X)yor ekinin tek başına değil *artık*, *yalnız* gibi zaman zarfları ile birlikte kullanımıyla sağlanır.

-(X)r geniş zaman eki sürekli yapılan aktivitelerin işaretleyicisidir. -DI biçim birimi de bu zaman anlamını değiştirmez. Birleşik kullanım -(X)rdI, yapılan eylemin sürekliliğini aktarır. Ancak bazı fiillerin iç zamansal farklılıklarından dolayı -DI biçim birimi, geniş zaman ekiyle değil şimdiki zaman ekiyle de kullanılabilir. Örneğin bil- eylemi konuşma/olay anında olabilecek bir eylem değildir. Bu fiil hem geniş zaman hem de şimdiki zaman işaretleyicisiyle kullanılabilir. Her iki şekilde de fiilin gerçekleştiği zaman değişmez. -(X)rdI'nın olumsuz biçimi olan -mAzdI yapısında, olumlu biçime göre yargının kesinlikle gerçekleşmeyeceği anlamı vardır.

Hikâyelerde tespit edilen biçim birimlerden biri de -(y)AcAk'tır. -(y)AcAk diğer zaman işaretleyicilerinin aksine bir zaman anlamı taşımaz. Geçmiş ve şimdide olanlar hakkında kesin bilgiler elde edilebilirken gelecek için böyle bir yorumda bulunulamaz. Çünkü gelecek bilinemez ancak gelecekle ilgili fikir yürütülebilir, tahmin/çıkarım yapılabilir, plan yapılabilir, olabilecek durumlar hakkında yorum veya öngörülebilir. -(y)AcAk biçim biriminin yanı sıra soru kalıpları da bu anlamları destekler. Dolayısıyla -(y)AcAk biçim birimi cümlede bu anlamları işaretlerken -DI biçim birimi de anlatım tabanı görevini üstlenir. Birleşik çekimden -DI eki çıkarıldığında cümlenin anlamı değişmez. Ancak -(y)AcAktI'nın temel cümle, -(X)rsA'nın da yan cümle oluşturduğu yapılarda -(y)AcAktI birleşik çekimi gerçekleşmemiş niyet anlamı verir.

Bir diğer tespit edilen biçim birim de -mXştX'dir. -mXştX işaretleyicisi hikâyelerden alınan örneklerden hareketle üç anlam kategorisine ayrılır. Birincisi 'bilgiyi aktarma'dır. Bu anlam, dil bilgisi kitaplarında yer alan rivayet anlamı ile çok benzerdir ancak rivayet anlamına göre daha kapsamlıdır. Rivayet anlamında başkasından duyulan bilginin aktarımı varken bilgiyi aktarma anlamında daha geniş kapsamlı öğrenilen bilgilerin aktarımı vardır. Bu bilgi birinden, bir cihazdan veya kitaptan öğrenilmiş olabilir. Bir diğer anlam ise yakın zamanda bitmişlik anlamıdır. Geçmiş zaman bahis olduğunda ya anıların anlatıldığı gibi belirli bir geçmiş zaman ya da hikâye anlatımı gibi belirsiz, yani zaman aralığı bilinmeyen bir geçmiş zaman dilimi anlaşılır. Fakat -mXştX birleşik çekimi, şimdiki zamana yakın bir geçmiş zaman dilimini de ifade eder. Bilgiyi aktarma anlam kategorisinden farklı olarak -DI ek fiili yapıdan çıkarıldığında zaman anlamı değişir. Çünkü bilgiyi aktarmada -DI ek fiili anlatım tabanı görevindeyken yakın geçmiş zaman anlatımında -mXştX bir bütün halinde tek bir anlamı ifade eder. -mXştX işaretleyicisinin olumsuz yapısında ise yakın zamanda gerçekleşmemiş ancak gerçekleşecek olayları da ifade etme anlamı vardır. Bu anlamın sağlanmasında *henüz*, *daha* gibi zaman zarfları etkilidir.

-(X)yormuş biçim birimi kaynaklarda şimdiki zamanın rivayeti olarak geçer. Taranan hikâyelerde -(X)yormuş çekimine ait bir tane örnek tespit edilmiştir. Örnek incelendiğinde anlam olarak rivayetten ziyade öğrenilen bilginin olay anında aktarılması anlamı çıkar.

Hikâyelerde tespit edilen birleşik çekimlerden biri -sAydI'dır. -sAydI çekiminde -DI eki anlatım tabanı işlevinde değildir, bu birleşik çekim cümleye gerçekleşmemiş istek anlamı verir.

İncelenen metinlerde tespit edilen yapılardan biri de -(X)rsA'dır. Bu birleşik yapıda -sA eki -(X)r geniş zaman ekiyle beraber şart anlamı verir. -(X)rsA biçim birimiyle çekimlenen eylemlerin kim ve ne kelimeleriyle oluşturulan eş dizimlerinde kabul beyan eden şart anlamı vardır. Bir başka anlam kategorisinde -(X)rsA yapısı, yardımcı cümle kurmak üzere ilk fiile gelir ve ikinci fiildeki işaretleyiciler farklı anlam kategorileri oluşturur. Örneğin ikinci fiildeki -(y)AcAktI çekimi cümleye şarta bağlı niyet/plan anlamı verir.

Dilsel ürünlerin (metinler / söylemler) kurucuları olan biçim birimler, yerlemler ve sözcemelemler durumlarına göre farklı anlamlarla bir üst düzlemde yer alabilirler. Bu durumda metinlerdeki biçim birimler farklı anlamların işaretleyicisi kabul edilir. Ömer Seyfettin hikâyelerindeki birleşik yapıların anlamına odaklanan bu çalışmada da biçim birimler için atfedilen anlam değerleri kesinlik bildirmez. Çalışmada, hikâyelerden ve daha önce yapılan araştırmalardan hareketle birleşik çekimli yapıların işaretledikleri anlamlar belirlenmeye çalışılmıştır. Birleşik çekimli yapıları daha kapsamlı incelemek için diğer metin türlerinde de bu yapılar tespit edilip değerlendirilmelidir.

Öneriler

1. Bütün birleşik çekimli yapılar anlamsal açıdan incelenmelidir. Çünkü yapılan çalışmalarda genellikle belli başlı birleşik çekimli yapılar incelenmiştir. Bu yapıların tamamı hem Türkçe için hem de Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde önemli bir yer tutar.
2. -ArdI ile -(X)yordu'nun aynı anlamda kullanıldıkları bağlamlar mevcuttur. Bu aynı anlamların sağlaması fiillerin iç zamanları ile alakalıdır. Fiillerin iç zamansal anlamlarının ayrıca araştırılması gerekir.
3. Tüm birleşik çekimli yapıların, olumlu/olumsuz, soru kategorileri ayrı başlıklar altında incelenebilir.
4. Şart biçiminde olan birleşik çekimli fiiller yan / yardımcı cümle kurma işlevinde ve temel cümleden önce gelir. Bu şekilde şartla kurulan cümlelerde ikinci fiilin hangi zamanı neye göre aldığı tespit edilip dil öğretimine sunulmalıdır.
5. Eş dizimle kurulan yapıların fiillerin anlamını nasıl etkilediği incelenmelidir.

Kısaltmalar

Başını Vermeyen Şehit	: BŞV
Falaka	: F
Aleko Bir Çocuk	: ABC
Diyet	: D
Kızılma Neresi	: KN
Topuz	: T
Perili Köşk	: PK
Vire	: V
And	: A

Forsa : FRS

Kaynakça

- Akçataş, A. (2005). *Türkiye Türkçesinde Cümlede Süreye Bağlı Zaman -Bakışta Kılınış-*. Afyonkarahisar: Afyon Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı.
- Alan, N. (2020). Bakış. *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar* (ed. Erdoğan Boz) (35-36). Ankara: Gazi kitabevi.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, A. (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Atlas Akademik Basın Yayın Dağıtım.
- Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman-Oktay Akbal Öyküleri Örneği*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Filde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Comire, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, Kerim (2010). Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?. *Turkish Studies*, 5(4), 291-304.
- Dilaçar, A. (1974). Türk Fiilinde 'Kılınışla' 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *Türk Dili - Belleten*, 21-22 (1973-1974), 159-171.
- Ergin, M. (1993). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersoy, F. (2020). Ömer Seyfettin. *Türk Dili Dergisi*, 19 (828), 4-8.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 45 (1997), 214-224.
- Hirik, S. (2017). Türkiye Türkçesinde Söylem ve Bilgi Kipliği İlişkisi. *İdil Dergisi*, 6 (35), 1955-1966.
- Hirik, S. (2019). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş Sistemi* (Nurettin Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Palmer, F. R. (2020). *Semantik Yeni Bir Anlam Projesi* (Ramazan ErTürk, Çev.). Ankara: Fol Yayınları.
- Polat, N. H. (2020). Kısacık Ömürlü Adam: Ömer Seyfettin. *Türk Dili Dergisi*, 16 (819), 4-12.
- Seyfettin, Ö. (2019). *Ömer Seyfettin'den Seçme Hikâyeler* (Ahmet Tülek, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, H. (2003/1). Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlilikler. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 157-167.

Uzun, N. E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.

Üstünova, K. (2004). Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38 (635), 678-686.

TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 18.03.2024].